

1. Максимова О.О. Змістова структура толерантності дітей старшого дошкільного віку / О.О.Максимова // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. - Випуск 52 / Редкол.: В.І.Шахов та ін.. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. – С. 37 – 41.

e-mail: helen.maks23@ukr.net

УДК 371.011 (07)а

О.О. Максимова

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Змістова структура толерантності дітей старшого дошкільного віку

Ключові слова: толерантність, структура, когнітивний, емоційно-мотиваційний, оцінно-ціннісний, поведінковий компоненти.

Анотація: У статті з опорою на психологічні особливості старших дошкільників, їх новоутворення та сутнісну характеристику категорії «толерантність», на дослідження видатних вчених у цьому питанні розкривається змістова структура міжособистісної толерантності старших дошкільників. У ній виокремлюємо когнітивний (передбачає поінформованість про людину, різні категорії людей; сформованість початкових уявлень про норми моралі, оволодіння децентрацією, ідентифікацією), емоційно-мотиваційний (емоційна стабільність, радість спілкування, емпатійність), оцінно-ціннісний (визнання гідності кожного, справедливість), поведінковий компоненти (втілення у практику етичних еталонів поведінки та спільної з іншими діяльності).

Ключевые слова: толерантность, структура, когнитивный, эмоционально-мотивационный, оценочно-ценностный, поведенческий компоненты.

Аннотация: В статье с опорой на психологические особенности старших дошкольников, их новообразования и сущностную характеристику категории «толерантность», на исследования ученых в этом вопросе раскрывается содержательная структура межличностной толерантности старших дошкольников. В ней выделяем когнитивный (осведомленность о человеке, разных категориях людей; сформированность первоначальных

представлений о нормах морали, овладение децентрацией, идентификацией), эмоционально-мотивационный (эмоциональная стабильность, радость общения, эмпатийность), оценочно-ценностный (человек – наивысшая ценность), поведенческий компоненты (воплощение этических стандартов поведения).

Key words: tolerance, structure, cognitive, emotional and motivational, evaluation-value, behavioral components.

In the article the semantic structure of interpersonality tolerance of senior preschool children describes with support on the psychological features of senior preschool children, their new formation and essence description of category «tolerance», on research of prominent scientists. It consists of such components as: cognitive (envisages an awareness about man, different categories of people (relatives, familiar, close persons, foreign people, about people different age, sexes, nationalities, beliefs, professions); forming the initial ideas about the norms of moral, that regulate the mutual relations of people, mastering the decontamination, identification), the emotionally-motivational (characterized by emotional stability, orientation in a sensory sphere, both own and other people, by such emotions and feelings, as gladness, pleasure from communication, joint work, personal interest to other, surprise, calmness, dignity, respect, security, empathy, requirement in an emotional contact, communication, blessing, necessity to help other, to be useful to a person, in a self-expression, in a self-affirmation, in realization of the activity), evaluation-valued (envisages attitude toward a man as to the greatest value, confession of dignity each, and also ability to estimate itself and acts of people objectively, their behavior, just to treat others), behavioral component (implementation in practice the ethic standards of behavior and general with other activity, ability to hear out, solved by mutual agreement to communicate and jointly operate , to give and accept a help, carry out moral acts from own desire).

Дошкільний вік, особливість його протікання визначає особистісну спрямованість людини в майбутньому. Головною умовою мирного

співіснування людей та їх взаємодії є толерантність. Це основа моральних взаємин у суспільстві. Ми постали перед проблемою створення умов для гуманізації освітнього процесу, постановки дитини в центрі уваги, забезпеченні повного розкриття її задатків та особливостей. Про формування толерантності як одне з головних завдань морального виховання йдеться у законодавчій базі: в Законі України “Про дошкільну освіту”, Законі України “Про охорону дитинства”, “Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні”, програмі розвитку дітей дошкільного віку „Я у світі”.

Низка вчених-класиків та сучасних присвятили свої дослідження питанню толерантності. Так, з’ясовували сутність вище згаданого поняття філософи (Ф.-М.Вольтер, М.Конш, О.Садохін), етнополітологи (Г.Рамазан), соціологи (Р.Інглхарт, Л.Дробіжева), психологи (Г.Асмолов, Н.Буравльова, Г.Бюзелева, Г.Шелемова), педагоги (В.Глебкін). У багатьох роботах розкриваються шляхи формування толерантності у підростаючого покоління (Л.Байбородова, О.Грива, М.Ковальчук, М.Рожков, Г.Тараненко, О.Троїцька). Однак питання формування міжособистісної толерантності у дошкільному віці досліджене недостатньо. Зокрема, потребує уточнення його структура.

Тому метою нашої статті є розкриття структури міжособистісної толерантності дітей старшого дошкільного віку, з’ясування змістового наповнення її компонентів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, зокрема праць І. Беха, А. Богуш, Н. Гавриш, А. Гончаренко, О. Запорожця, Я. Коломенського, С. Кулачківської, С. Ладовир, М. Лісіної, Т. Поніманської дозволив синтезувати особливості змістового наповнення компонентів структури толерантності дитини старшого дошкільного віку. При їх визначенні ми спирались на психологічні особливості старших дошкільників, їх новоутворення та сутнісну характеристику категорії «толерантність». В результаті аналітико-синтетичної роботи ми розглядаємо особистісну толерантність дитини старшого дошкільного віку як систему, що складається

з цілого комплексу емоційних, ціннісних, мотиваційних, знаннєво-репродуктивних і мисленнєвих особливостей та виявляється у поведінці. Тому в її сутнісно-змістовій структурі ми виділяємо когнітивний, емоційно-мотиваційний, оцінно-ціннісний, поведінковий компоненти.

Розглянемо їх детальніше. Когнітивний компонент передбачає поінформованість про людину, різні категорії людей (родичі, знайомі, близькі, чужі люди, про людей різного віку, статі, національності, вірування, професії); сформованість початкових уявлень про норми моралі, які регулюють взаємини людей. У старшому дошкільному віці, згідно вимог Базового компонента дошкільної освіти, дитина орієнтується у поняттях «сім'я», «родина», у родинних взаємозв'язках, ставиться з любов'ю до рідних, відгукується на їхні прохання, прагне допомогти, виявляє турботу, любов, доброзичливість, повагу, дослуховується до їхніх порад. Відносно чужих людей вирізняє незнайомців, друзів та знайомих, виявляє до останніх повагу, чемність, готовність спілкуватися та допомагати. А з чужими знає, що треба поводитися обачно, стримано і водночас чемно. Також відкрита для контактів з людьми різної національності, віку, статі, соціального статусу. Відносно дітей старший дошкільник повинен знати, як входити у контакт з різновіковими угрупованнями, налагоджувати активну безконфліктну взаємодію. Для досліджуваного вікового періоду характерним є прагнення бути доречним, бажаним у спілкуванні і грі. Дитина усвідомлює, що на планеті Земля, яка є спільною домівкою людства, існує багато країн, і кожна з них має свою культуру, звичаї, особливості, фізіологічні відмінності людей, що у ній проживають (колір шкіри, волосся, розріз очей, статура тощо). І щоб зберігати мир і спокій, потрібно їх розуміти і поважати. Шестирічний малюк добре ознайомлений з елементарними морально-етичними та соціальними нормами взаємин між людьми і повинен дотримуватися їх під час спілкування. При цьому дитина усвідомлює своє місце у соціальному середовищі. Зауважимо, що важливим для толерантного ставлення до іншого є позитивне сприйняття дитиною самої себе. Базуючись на дослідженнях Г.Олпорта [3], відзначаємо, що толерантні люди мають адекватні знання про себе, усвідомлюють не тільки свої чесноти, але і вади. Відповідно уявляють, що ні

вони не ідеальні, ні інші. У них високий потенціал для саморозвитку. Нетолерантна дитина акцентує увагу в основному на своїх достоїнствах, не помічаючи недоліків, тому у виникаючих проблемах схильна звинувачувати оточуючих.

В досліджуваному віці відбувається перехід від егоцентризму до децентрації, що виявляється у розширенні та зміні точок зору, світогляду, позиції дитини у зв'язку зі стиканням її з різним сприйняттям, оцінюванням та ставленням до дійсності, відмінними від її власної, в процесі життєдіяльності. Дитина все яскравіше оволодіває здатністю подолати свій егоцентризм, прийняти до уваги інші можливі точки зору. Децентрація залежить від особливостей спілкування дитини з іншими людьми та внутрішнього діалогу, в результаті якого на базі сприйнятого, почутого у дитини виробляється власне уявлення та ставлення до речей, фактів, подій, людей тощо. Рівень розвитку децентрації є одним з показників когнітивного, морального, соціального розвитку людини. Децентрація прямо пропорційно пов'язана з проявами толерантності.

Характеризуючи змістове наповнення когнітивного компоненту, потрібно зупинитися і на здатності зрозуміти іншу людину, її потреби, настрій, вчинки. Дитина потроху оволодіває ідентифікацією (уміння уподібнитися іншому, поставити себе на його місце, осмислити його проблеми), на що вказує В. Мухіна.

Емоційний компонент характеризується емоційною стабільністю, орієнтацією в почуттєвій сфері, як власній, так і інших людей, також такими емоціями та почуттями, як радість спілкування, задоволення від комунікацій, спільної роботи, зацікавлення іншим, інтерес, подив, спокій, почуття достоїнства, гідності, поваги, захищеності, емпатійність.

Індивід стає особистістю завдяки зростанню у суспільстві, яке передає йому знання, досвід пращурів, допомагає привласнити систему загальнолюдських цінностей, заохочує до творчого зростання. І все це відбувається за допомогою спілкування. Дитина пізнає світ двома шляхами: його дослідження та переймання суспільного досвіду. Останній

супроводжується в нормальних умовах емоцією радості від встановлення контакту з дорослим чи однолітком, від пізнання невідомого, від прийняття, схвалення і підтримки. Діти дуже люблять спілкуватися. Особливо цінним є спілкування з дорослим, адже саме від нього можна дізнатися багато нового, і дорослий формує самооцінку дитини, схвалюючи чи засуджуючи її вчинки. Малюки ставлять запитання і бажають отримати не однозначну, а докладну відповідь. Дитина стає поступливішою і добрішою, привітнішою, якщо отримує бажане спілкування в доброзичливій атмосфері. М'які, чуйні, добросердечні, уважні, делікатні взаємини породжують у дитини бажання вступати у контакт, формують позитивну налаштованість і, звісно, забезпечують відчуття радості від взаємодії, стимулюють допитливість.

У старших дошкільників при встановленні дружніх стосунків з іншими дітьми домінуючими критеріями вибору є цікавість у грі, спілкуванні, поінформованість у різних питаннях, активність. Інтерес – це позитивна емоція, яка пов'язана з потребою дізнатися щось нове про оточуючий світ, підвищеною увагою до певного явища, процесу, особи. Інтерес виникає на тлі залучення в певну діяльність, постановки завдання, захоплення змістом. У того, хто відчуває цю емоцію, є бажання досліджувати, розширювати свій досвід, по-новому підходити до вирішення проблеми. Емоція інтересу близька до подиву, допитливості. Цю емоцію дитина відчуває частіше, ніж будь-які інші емоційні стани. Відмітимо, що відомий психолог К. Ізард класифікує її як базову. Таким чином, природна емоція зацікавленості іншим стає в нагоді для розширення уявлень дитини про розмаїття поглядів, позицій, виховання адекватного ставлення до інакшості. Зацікавлення іншим, увага до його особистості підводить дитину до емпатії, тобто, за визначенням Т.Д.Марцинковської, до здатності емоційно ставитися до інших людей. Сутність поняття “емпатія” зводиться до двох аспектів: по-перше, це співчуття - найважливіша моральна здатність відгукуватися на нещастя, горе

іншого; по-друге, це вміння радіти досягненням, успіхам, щастю іншої дитини, дорослого.

Важливими для формування толерантності як особистісної якості є почуття достоїнства, поваги до самого себе, що трансформується і на інших людей. Відчуття гідності відносно самого себе впливає на формування поваги відносно іншого, визнання його прав. Спокій є вищою рівновагою всіх почуттів. Це стан, який заснований на гармонії нашої душі. Дошкільникам важко ще дається цей стан, оскільки емоційна сфера є недосконалою. Спокій породжує стриманість, вміння діяти не імпульсивно, а свідомо оцінивши ситуацію, думку іншого. На таке почуття, як захищеність, вказав у толерантних людей Г.Олпорт. Толерантна дитина відчуває себе у безпеці, тому не намагається шляхом агресії, нападу, заперечення захищатися від інших людей, на відміну від інтолерантної особистості.

Отримані позитивні враження від взаємодії із соціумом є базою для формування моральних рис, які породжують доброзичливу поведінку, ввічливість, поступливість, уважність, чуйність, терпимість. Переживання дитини стосуються не її вчинків, а оцінок, які дають їй однолітки та дорослі. Почуття у дитини яскраві, і в старшому дошкільному віці відзначаємо їх відносну стійкість. Важливо для встановлення толерантних взаємин, що дитина у шість років уже здатна стримати зовнішні прояви негативних переживань (сльози, крик, грубість, дратівливість, істерика). Важливим новоутворенням є поява такого найважливішого елементу системи вищих почуттів, як гуманні почуття. У них виражається ставлення до людей, визнання їх прав, свобод, самоцінності. Їх джерело - любов і порозуміння з близькими, піклування та уважне ставлення до дитини. Загалом новоутворенням старшого дошкільного віку є інтелектуалізація переживань, тобто свідомо орієнтація у власних переживаннях, емоціях.

В основі мотивації толерантності лежать такі мотиви, як пізнавальний, бажання заслужити схвалення від старших, однолітків, моральні мотиви.

Оцінно-ціннісний компонент толерантності передбачає ставлення до людини

як до найвищої цінності, визнання гідності кожного, а також уміння об'єктивно оцінювати себе та вчинки людей, їх дії, поведінку, справедливо ставитись до оточуючих. Система цінностей визначає світоглядну позицію людини і, відповідно, вчинки, поведінку в цілому. Оточуючий світ сприймається індивідом не лише через призму знань, які включають певні поняття, теорії, факти, закони, а й опосередковується власним ставленням до всього. Цінності акумулюють у собі інтереси, потреби, переживання і почуття людини, пристрасті. У процесі виховання дитині прищеплюються загальнолюдські цінності, серед них цінність життя людини, правдивість, справедливість, добро, істина, краса, сенс життя, свобода, мир, природа. Ці цінності є нормами, які узгоджують співіснування різних народів на Землі. Кожна з них має пройти шлях суб'єктивізації, бути привласненою індивідом. Тільки тоді вона стане дієвою. Цінність для дитини є підсумком акту оцінки, в результаті чого встановлюється значимість явища, події, предмета, людини. Оцінка передбачає наявність критерію чи підстави, згідно якої здійснюється оцінювання. Відповідно такою підставою, щодо якої визначається цінність, слугує потреба дитини або норма, усталений взірець, з яким порівнюється для оцінки предмет. Толерантна позиція дитини передбачає ставлення до власного життя та до життя інших дітей і дорослих як до найвищої цінності, розуміння його неповторності, адже воно дається лише один раз кожній людині, в цьому і полягає його непересічна цінність. Крім того, основним правом кожної людини є право на життя, ніхто не має права його забрати; це найцінніший пріоритет усього цивілізованого світу на нашій планеті. І законодавча база кожної країни цю цінність захищає. Поціновувати вартість чужого життя дитина навчається з власного, що тісно пов'язано з формуванням ціннісного ставлення до власного здоров'я, до природи, екології. Поступово у дитини формується уявлення, що кожна особистість є унікальною, зі своїми здібностями і талантами, обдаруваннями та задатками, закладеними в неї від народження, в цьому і є причина розвитку світу в цілому. Адже кожен здатен привнести свою маленьку чи велику часточку, відмінну від інших, і цим зіграти свою роль у поступовому прогресі.

Уміння об'єктивно оцінювати вчинки та продукти діяльності оточуючих залежить від міри засвоєння норм і правил поведінки, що стають

критеріями оцінки інших. Дитина 6 років вже усвідомлює не тільки свої дії, якості у їх зовнішньому прояві, але і переживання, мотиви, бажання. Даючи оцінку іншим, дитина дошкільного віку робить це зачасту узагальнено, недиференційовано: поганий чи гарний. Тобто поняття добрий, слухняний, розумний, чемний, хороший тощо у неї синонімізуються. Діти досліджуваного віку мотивовано оцінюють свої та чужі конкретні уміння. А ось оцінка особистості загалом дається важче. Ще однією особливістю оцінок дошкільника є їх емоційність. Так, дітям важко оцінити себе негативно, визнати свої недоліки. Щоб не показати їх та негативних якостей, дитина уникає прямих відповідей, вдається до невеличких хитрощів. Наприклад, стверджує: «Я теж слухаюсь», «Я не завжди балуюсь». Значно легше і щиріше дитина оцінює іншого, причому оцінку мотивує. Звісно, зразки оцінних ставлень формуються у дошкільників під впливом дорослих. Тому чим більше оточуючі зупиняються на деталізації позитивних і негативних моментів діяльності чи поведінки, тим більше усталених норм, які слугуватимуть критеріями оцінних суджень дітей, вони засвоять.

Поведінковий компонент передбачає втілення у практику етичних еталонів поведінки та спільної з іншими діяльності, вміння вислухати, безконфліктно спілкуватися і спільно діяти, надавати і приймати допомогу, здійснювати моральні вчинки з власного бажання. Для толерантної особистості характерним є вміння визнати розмаїття світу і вислухати, вникаючи в суть, будь-яку думку. Такі люди в роботі більше орієнтовані на себе, вони не перекладають відповідальність на інших. У проблемних ситуаціях не шукають когось винного, а насамперед дивляться на свої помилки. Разом з тим прагнуть особистої незалежності. Толерантна поведінка є наслідком сформованого сприйняття іншого як суб'єкта спілкування та взаємодії.

Скрипник Н.І., досліджуючи формування толерантних взаємостосунків у старших дошкільників, виокремлює три типи взаємодії, які відповідають толерантності: це діалог, співробітництво та опіка [4, с. 12 - 13]. У діалогічній взаємодії спостерігається рівність позицій, відчуття партнера, що дозволяє

проявляти власну індивідуальність кожному з суб'єктів і пізнавати іншого. Співробітництво характеризується бажанням знайти рішення, яке б задовольнило обох учасників, після з'ясування цілей кожного. Тут проявляються такі риси, як контактність, ввічливість, здатність до компромісу, довірливість, поступливість, прийняття іншого, вміння безконфліктно відстоювати свою позицію. Опіка передбачає турботу про іншого, яка не принижує його гідність. На передній план за таких обставин виступають емпатія, екстравертність, соціальна активність, доброта, емоційна стабільність, вміння прийти на допомогу.

Підсумовуючи портрет толерантної особистості, звертаємось до досвіду Г.Олпорта, який виокремив наступні її риси: гнучкість мислення, визнання розмаїття світу, поглядів, життєвих позицій, допитливість, схильність до інших, відповідальність, емпатія, терплячість, почуття гумору, доброзичливість, альтруїзм, чуйність, довірливість, впевненість у власних можливостях, вміння взаємодіяти, слухати і чути, розуміти ближнього, не засуджувати іншого, володіти собою, терпимість до розмаїть, гуманізм.

Всі компоненти в структурі міжособистісної толерантності знаходяться в нерозривній єдності, у реальному виховному процесі вони взаємодіють (реалізуються у діалектичній єдності, взаємозумовленості), розвиваються, сприяючи тим самим “перетворенню” дитини шестирічного віку на толерантного суб'єкта діяльності й спілкування. Лише їх комплексний розвиток дозволить сформувати у дошкільника орієнтацію на соціум і сприйняття себе як члена суспільства, запобігти формуванню егоїстичної та інтолерантної позиції. Перспективу подальших розвідок у даному напрямку вбачаємо у дослідженні проявів міжособистісної толерантності у дітей старшого дошкільного віку.

Список використаних джерел

1. Асмолов А.Г. Формирование установки толерантного сознания как теоретическая и практическая задача / А.Г. Асмолов // Мы –

сограждане / [под. ред. Селивановой Л. И.]. – М.: Изд-во “Бонфи”, 2002. – т. 2. –С. 270-278.

2. Максимова О.О. Толерантність як складова морального виховання / О.О.Максимова // Наукові записки: [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; укл: Л.Л. Макаренко. - К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015.- Вип. 128. – С. 101-108.

3. Олпорт Г. Личность в психологии / Г.Олпорт. - М. : Ювента, 1998. – 243 с.

4. Скрипник Н.І. Виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку / Н.І. Скрипник // Навчально-методичний посібник. - Умань, 2011. – 100 с.

5. Федорова М.А. Обґрунтування структурних характеристик моральних цінностей дітей старшого дошкільного віку / М.А.Федорова // // Наука і освіта, 2016. – Випуск № 9. – С. 88-92.